

KAZAK ADININ MENŞEİ, KAZAK HALKININ VE HANLIĞI'NIN OLUŞUMU VE FAALİYETLERİ (XVI. YÜZYILA KADAR)

ORIGIN OF KAZAKH NAME, FORMATION AND ACTIVITIES OF KAZAKH PEOPLE AND KHANATE (UNTIL XVI. CENTURY)

Orhan DOĞAN*

*Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 14/12/2019 Düzeltme/Revised: 25/12/2019
Kabul/Accepted: 26/12/2019*

ÖZ

Bu çalışmada Kazak kelimesinin kökenine dair yapılan tartışmalar değerlendirilerek Kazakların tarih sahnesine çıkışları ve tarihte oynamış oldukları rol ortaya konulacaktır. Çalışmanın temelini Türk ve Rus tarih literatüründe Kazakları ve Kazak Hanlığı'nı konu alan mevcut tetkik eserler oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra Kazaklara ilişkin Rusça yayınlanmış olan Rus arşiv belgelerine de müracaat edilmiştir.

Kazak kelimesinin kökenine dair ortaya atılan görüşler kelimenin bir yaşam şeklini ifade ettiğini göstermektedir. Bu yaşam şeklinde otorite tanımayan ve başıboş gezen savaşçı karakterlere sahip insanlar söz konusudur. Bu açıdan kelimenin ilk kullanımında siyasi ve etnik bir anlam bulunmamaktadır. Kazak kelimesinin siyasi ve etnik bir anlam kazanması XV. yüzyılda Özbek Hanlığı'nda yaşanan gelişmelerle alakalı görünmektedir. Ebu'l-Hayır Han'ın Özbek Hanlığı'nı kurmasına müteakip bazı Türk boyları onun iktidarını tanımamışlardır. Bu boylar Kazak olarak isimlendirilmişler ve XV. yüzyılın ikinci yarısında Özbek Hanlığı'ndan ayrılmışlardır. Bu hadise aynı zamanda Kazak Hanlığı'nın da kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Kazak Hanlığı'nın ilk dönemlerinde hanlar hâkimiyet sahalarını genişletmek için çabalamışlar ve Özbek Hanlığı ile mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadele esnasında bozkıra egemen olmak adına yapılmıştır.

Çalışma, Kazak kelimesinin etimolojisinin ve kazak halkının ortaya çıkışının incelendiği "Giriş" bölümü ile Kazakların siyasi faaliyetlerini konu alan "Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu ve XVI. Yüzyıla Kadar Hanlığın Siyasi Faaliyetlerine Genel Bir Bakış" başlıklarından oluşan iki bölümden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazak, Kazak Hanlığı, Özbek Hanlığı, Ebu'l-Hayır Han

EXTENDED SUMMARY

In this study, the discussions about the origin of the word Kazakh will be evaluated and the role of the Kazakh people on the stage of history will be put forward. Study "Introduction" examines the etymology of Kazakh word and the emergence of Kazakh people Establishment of the Kazakh Khanate, which deals with the political activities of the Kazakhs, and 16th An Overview of the Political Activities of the Khanate until the 18th Century". The basis of the study is the existing survey works on Kazakhs and Kazakh Khanate in Turkish and Russian history literature.

The views on the origin of the word Kazakh show that the word refers to a way of life. In this way of life, there are people who do not recognize authority and wander warrior characters. In this respect, the first use of the word has no political or ethnic meaning. Gaining political and ethnic meaning of Kazakh word 15th Century, it seems to be related to the developments in the Uzbek Khanate. After Abu Khayr Khan founded the Uzbek Khanate, some Turkish tribes did not recognize his power. These tribes were named as Kazakhs and 15th They separated from the Uzbek Khanate in the second half of the century. This event is also regarded as the establishment of the

* Prof. Dr.; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kahramanmaraş / Türkiye, orhandoganksu@hotmail.com.

Kazakh Khanate. In the early stages of the Kazakh Khanate, the khans tried to expand their area of domination and began to struggle with the Uzbek Khanate. This struggle was made in order to dominate the steppe. The word Kazakh is a Turkish word and it means homeless or homeless. However, although they have different meanings in the history literature, they do not have a common meaning. When examined, the difference in meaning varies according to periods or geography. Although the word “Kazakh has no political or ethnic meaning, in general; it means a rambling person who has to break up with his own people or tribe or to live an adventurous life.

As for the emergence of the Kazakh people; it is not possible to give a definite date for the departure of the people to the stage of history. The reason for this is the absence of chronicles and inscriptions about the Kazakh people. Therefore, there are doubts about the reliability of the information provided about the origin of the Kazakh people. When this is the case, the information about the Kazakh people is mostly obtained from the tribes they are in contact with. There is not enough information about the history of the Kazakh people until the first quarter of the 18th century.

The Kazakh people were formed as a result of the unification of the old tribes and communities settled in the Kazakh territory. The most important of these communities are as follows. Uysunlar, Kanglar, Kıpçaklar, Dulatlar, Argınlar et al. In 1219–1221 the Kazakh lands were invaded by the Mongols. The Mongol invasion has negated the production of the country and brought the Kazakh armies back hundreds of years. During the period when the Mongols invaded the Kazakh armies, some nomadic Mongol tribes remained in the Kazakh territory. For Turkish-speaking local people, these tribes remained minority. This has slowed down the process of the Kazakh population as a community. However, in time these Mongols accepted the language and culture of the local people and melted among the Kazakhs. This has slowed down the process of the Kazakh population as a community.

We can see information about the early period of the Kazakh Khanate only in the works of Muslim writers. Sources containing information about their political activities were tried to be discussed separately in our study. The sources refer to Urus Khan, the ancestor of the Kazakh Khanate, as a Uzbek ruler”. The Uzbek nation now covers much of Kazakhstan, and the entire nomadic population of the nation is called Uzbek. Again, there is no definite information about the origin and meaning of the word of Uzbek. However, we tried to determine the possibilities in our study.

The most striking development of political activity is that Abu-Hayr, who has dominated power for 40 years, is in a long and relentless war with the Chuchis descendants who are trying to seize power of the Uzbek nation. In 1465, the Kazakh community of 200 thousand people soon became a Kazakh union of 1 million with the participation of other Turkish tribes and Mongolian tribes such as Nayman, Calayır and Duglat. The beginning of their own history of the Kazakh, Turk, Mongol, Uru and tribes after the separation. As a result, a new era was opened in the relations between the descendants of Urus Khan and Ebu'l Hayr Khan from the beginning of the 16th century and political and economic reasons that made it more ruthless and unacceptable in the struggle to seize dominance in the steppe.

Keywords: Kazakh, The Kazakh Khanate, The Uzbek Khanate, Ebu'l Hayr Han

GİRİŞ

Kazak kavim adının ortaya çıkışı süreci hakkında şimdiye kadar kesin bir şey söylenememiş ve bu konu araştırmacılar arasında sürekli bir tartışma konusu olmuştur. Ancak bununla birlikte bu konuda yapılmış olan çeşitli araştırmalar sonucunda bazı farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü biliyoruz. Kazak, Türkçe bir kelimedir. Yazılı İslâmî literatürde Kazak kelimesi, ilk defa 1245 yılında yazılan (ki 1894'de Leiden'de basılmıştır) ve yazarı bilinmeyen Türkçe-Arapça bir sözlükte "evsiz", "yurtsuz", "hane-berduş" ve "sürgün" anlamında kullanılmaktadır.

Tarih literatüründe ise, Kazak kelimesinin etimolojisiyle ilgili farklı görüşler mevcut. Kimileri bu kelimeyi, “kazmak”taki kaz, "kezmek"deki kez ve “kaçmak”daki kaç köküne bağlarken kimileri de “kaz+ak” gibi gülünç bir etimolojik anlam çıkarmaktadırlar. Hatta onun Moğolcadaki “kasak-tergen” (bir çeşit at arabası) kelimesinden geldiğini ileri sürenler dahi var¹.

¹ S. Klyastorniy G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' Tryoh Tısayçetiy*, Alma-Ata, 1992, s. 250.

“Kazak” kelimesinin ortaya çıkışını halk etimolojisi tarzında açıklamak isteyenler de olmuştur. Bu türlü izahlar arasında gazi + hak veya Kazrak örnekleri gösterilebilir².

Togan’ın belirttiğine göre “Kazak” adlandırması ilk zamanlarda sadece Sultanlara mahsustu. Yani fert olarak Sultanı ifade etmektedir. Ardından aynı kelime tek bir kişiye değil, kişiler topluluğuna ve bir Kuruma mahsus olarak kullanılmıştır. Togan’a göre, bunlar kabile ve devlettir³. Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nde Kazaklar “Kazahi” olarak geçiyor. 1917 ihtilaline kadar “Kazaki, Kazatski, Kazatskaya Orda” daha sonraları Kırgız-Kaysaklar ve Kırgızlar diye yanlış olarak “Kırgız” adıyla adlandırılmışlardır⁴.

Belgelerde⁵ Kırgız-Kaysak olarak geçmesinin sebebini biz İdil (Volga), Yayık (Ural) ve Sibirya Kazaklarından ayırt etmek maksadıyla kullanılmış olabileceğini düşünüyoruz. Ancak Kırgız-Kaysak terimi yanlış bir terimdir. Bu yanlışlığa Reşit Rahmeti Arat⁶ ve Ahmet Caferoğlu⁷ da işaret etmiştir. Çünkü kavim olarak Kırgızlar ile Kazaklar birbirinden farklıdır. Belgelerde kullanılan Kırgız-Kaysakları terimi, Kazakların Kırgızların bir bölümü, yahut ta bir kolu olduğu yanlışlığına yol açmaktadır. İşte bu yanlışlığı önlemek ve aynı zamanda da Rus Kazaklarıyla (Don, İdil, Yayık) karıştırmamak maksadıyla 1917 döneminden sonraki Rus tarihçileri belgelerde Kırgız-Kaysaklar adıyla geçen halkın adını Rusça’da “Kazahi” şeklinde kullanmışlardır. Türk literatüründe ise Rus Kazakları, Türk Kazaklarından ayırt etmek için “Kossak” ya da “Kozak” diye geçmektedir.

Kazak kelimesinin ortaya çıkışı ile ilgili farklı bir örnek vermek gerekirse Janibek Han döneminde Beyler belirli vakitlerde hazırladıkları görüşlerini bir rapor halinde Hana sunarlar, Hanın sağında solunda vezirleri, ulemaları, kazı müftüleri yer alırdı. Han her meselede yardımcılarına danışıp onlarla birlikte karar verirdi. Bazı özel meselelerde kazı müftüsüne danışırdı. Kazı müftü de kitabın öngördüğü doğrultuda meseleyi çözer, bir karış dışarısına çıkmazdı. Bir defasında Han, Kazı müftünün bilgiçliğine hayran kalıp “Sana Kazılık gerek değil sen zaten kendin Kazısın” deyip övgüler yağdırdı. Ondan dolayı “Kazi-ak” sözü ortaya çıkmıştır. Daha sonraları halk arasında hanın bu sözü “Kazak” olarak kabul görmüştür⁸.

Kazaklar terimi Jetisu (Yedisu-Semireçi) bölgesine yerleşen Janibek (Canibek) ve Kerey yönetimindeki siyasi grubu açıklamak için de kullanılmıştır. Terimin tekil kullanımı öncesinde Özbek-Kazakları şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak, XV. yüzyılda Özbekler ve Kazaklar ayırımının etnik bir anlamı olmadı. O dönemde bu terim sadece doğu Deşt-i Kıpçak’daki Türk kabilelerinin siyasi birliğini ifade etti⁹.

Kazak adının manasına gelince, ilk olarak XV. yüzyılda ortaya çıkan bir Türk kavminin adı olan “Kazak”, kelime olarak “hür, serbest, bekâr, mert, yiğit, cesur” anlamlarına gelir. Kazak, bu ilk manasıyla Slav dillerine de geçmiş olup ve bilhassa hudut boylarında bekçilik yapan bir nevi imtiyazlı askeri koloni mensuplarını ifade etmiştir. Daha sonra Orta Asya’nın dâhili karışıklıkları zamanında menfi mana olarak, “derbeder, serseri, harami, haydut” anlamlarında da kullanılmıştır¹⁰.

² Mehmet Alparğu, *Yeniçağda Kazak Türkleri*, 72 Ofset Tesisleri, Ankara 1996, s. 2.

³ A. Zeki Velidi, Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 37.

⁴ *Bol’şoya Sovetskaya Entsiklopediya*, T. 19, Moskova, 1953, s. 318.

⁵ Bkz. *Kazahsko-Ruskiye Otnoşeniya v XVI-XVIII. vekah (Sbornik Dokumentov i Materialov) Tom 1*, Alma-Ata, 1961.

⁶ Reşit Rahmeti, Arat, “Kazakistan”, *İ. A.*, C. VI, s. 499.

⁷ Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 31; Caferoğlu, A., “Kazak Türkleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 29, Ankara, 1965, s. 302.

⁸ Halid Kurbangali, *Tarih-i Hamsa (Bes Tarih) Tarih-i Hamsa-i Şarki (Şığıstın Bes Elinin Tarihi)*, Kazakistan-Almatı, 1992, s. 234.

⁹ *Kazak Sovyet Entsiklopediyası*, T., 6. s. 386.

¹⁰ Reşit Rahmeti, Arat, “Kazakistan”, *İ. A.*, C. VI., ss. 498-499.

Bu kelimenin aslı ne olursa olsun, ilk zamanlarda başıboş, evsiz barksız, hane berduş ve sürgün anlamında kullanıldığı kesin.

Demek ki, siyasî ve etnik bir anlam içermeyen "Kazak" kelimesi, kendi halkından veya kabilesinden yahut beyinden koparak maceraperest bir hayat yaşamak zorunda kalan başıboş kişi demektir. Rusçada da "kazak" kelimesi aynı anlamda kullanılmıştır. Ruslar, belli bir mesleği ve evi olmayan, başına buyruk, avare dolaşan insanlara ve sahipsiz tarım işçilerine "kazak" derlerdi. Tarihçiler, "kazak" kelimesinin Kuzey Rusya'da XIV. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlamış olmasına rağmen, Rus Kazaklarının ilk yaşadıkları bölgelerin Kıpçak bozkırlarına komşu güney uçları olduğunu¹¹, oradaki Kazakların savaşı bir topluluk karakteri arz ettiğini belirtiyorlar. Bir başka deyişle, "kazak" kelimesinin temelinde sosyal bir anlam vardır ve bir bireyin veya cemaatin, hükümdara, topluma ve devlete karşı muayyen bir süre içindeki durumunu belirler. Şu halde, orada burada dolaşan, kılıcının gücüyle hayatını sürdüren kişi, kazaktır. Uzak ve tehlikeli bir yolculuğa tek başına çıkan, birinin refakatinde hareket etmeyen kişi de kazaktır. Babür'ün deyimiyle "düşman sürülerini cesurca ve yılmadan kaçırın yığit" de kazaktır. Kendi isteğiyle veya şartların zorlamasıyla kazak hayatı yaşayan insanların sayısı, hiçbir zaman az olmamıştır. O günün hayat felsefesi de insanları buna zorluyordu.

İster Türk, ister Pers, ister hayvancılıkla geçinen sıradan bir göçebe veya isterse on göbek ilerisine kadar doğuştan prens olan herhangi bir kişi, kazak olabilirdi. Örneğin, Toktamış Han'ın büyük oğlu Celaleddin, "Göçebe Özbek Devleti'nin banisi Şiban'ın torunu Ebu'l-Hayır, onun torunu Muhammed Şeybânî, Çağatay neslinden Veys ve Said, bir süre kazak hayatı yaşamışlardır, Timurlular arasında eşi emsali bulunmaz bir silahşor olan Hüseyin Baykara Sultan dahi birkaç ay süreyle kazaklık günleri yaşamıştır. Babür, meşhur "Babürnâme"sinde "kazaklık günlerinde, dağlık Masça'dan Sultan Mahmud Han'ın yanına gitmeye karar verdiği"nden bahsetmektedir. Bu arada, kazaklık yapan bir kişinin, o hayatı terk ederek eski haline dönmek için mümkün olduğunu da belirtmiş olalım. Nitekim, kendi dönemlerinin üst tabaka insanları sayılan mezkûr kişilerin tamamı böyle yapmışlardır. Örneğin, Sultan Hüseyin ile Sultan Said, kendi ülkelerine dönerek hükümdar oldular. Muhammed Şeybânî ve Zahireddin Babür ise, kendi devletlerini kurdular.

Demek ki kazaklık, eski devirlerde herkesin başına gelebilecek bir olaydı. Kazak hayat tarzını ifade etmek için İslam kaynaklarında "kazaklık", Türkçe kaynaklarda "kazaklıkta", "kazaklıklarda", Farsça kaynaklarda ise "der eyyam-ı kazak(i)" ve "müddet-i kazak" ibareleri kullanılmaktadır¹².

Bir Kazak'ın hayatının son derece mütevazı olduğunu Kazaklarla ilgili araştırma yapan tarihçiler ifade etmektedirler. Bu yüzdendir ki Türkçe *hazak* kelimesine Farsça *âne* eki ilave edilerek *hazahâne*, yani *kazak gibi, mütevazı* kelimesi elde edilmiştir. "Kazaklık" yapan birisi, her zaman da yalnız olmayabilirdi. Bazen, bağımsız yaşayan bir kazak'ın, yarını meçhul kaderini paylaşmayı kabullenen bir *kazakdaşı* da olabiliyordu. *Yoldaş, arkadaş, avuldaş, vatandaş* gibi aynı türden olan *kazakdaş* kelimesine Orta Çağ Müslüman yazarlarının ifadesiyle "kazak cemaatleri" dahi vardı. Bu "kazak cemaatleri" bazen, tahtını kaybetmiş kaçak bir padişah adayı ve ona bağlı insanlardan da oluşurdu. Bunlar, şehir ve köylerden uzakta, macera peşinde koşan insanlardı. Buna göre kazak kelimesi, mensubu oldukları devletten ayrılarak, ona karşı savaşan bir grup veya belli miktardaki göçebe anlamına geliyordu. 1459 yılında Ebu'l-Hayır'ın devletine bağlı iken, isyan bayrağı açarak kaçan Urus Han'ın torunları Kerey ve Janibek'in idaresindeki göçebeler, böyle bir topluluktu¹³.

¹¹ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' ...*, s. 250.

¹² S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' ...*, s. 251.

¹³ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' ...*, s. 252

Özbek ulusundan gelerek bir süre Yedisu bölgesinde dolaşan insanlara "Özbek-Kazak" denildiği belirtilmişti. Bu çift kelimeli adlandırma ile ilgili bu örnek dışında başka örneklerde verebiliriz: Yedisu Kazakları, Nogay Kazakları, Deşt Kazakları, Kafkaslarda Çutur Kazakları, hatta "Emîr Tanbel Kazakları", Babür'ün "Bizim Kazaklar" dediği Kazaklar, "Şiban Kazakları" vs. mevcuttu.

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden da anlaşılacağı üzere Kerey ve Janibek Kazaklarının Özbek kökenli olduğu, başlangıçta "Özbek-Kazaklar" diye adlandırılmalarının sebebinin ise Özbek ulusundan kaçmış olmalarına bağlandığı görülmektedir¹⁴. "Kazak-Kazah" kavim adı ile ilgili Kumuk şivesinde bu adın nasıl kullanıldığına dair incelemeler yapıldığında "silahşör, kızan, asker mükellefi" gibi manalar da kullanıldığı görülmüştür¹⁵.

Kazak adının siyasi bir maksatla bir isyan neticesinde ailesini terk ederek bekar bir şekilde bazen de ailesiyle birlikte bağlı olduğu topluluktan uzaklaşması ve bu fırsattan istifade ederek hükümet işlerini ele alıncaya kadar bağımsız bir şekilde dolaşan kişiye veya gruplara (sergüzeştler); Türk kavimlerinde ergenlik çağına erişen erkek çocukları hayata alıştırmak için sahraya çıkarma adeti, yahut ta eşkıyalık maksadıyla elinden, yurdundan, ailesinden ayrılanlara bu ad verilmiştir. Mesela; Barak Han'ın oğulları Kerey ve Janibek Sultanlar 1466'da Ebu'l-Hayır Han'dan ayrılıp "Kazak" oldular¹⁶.

Babür ise, bu kavramların fetret dönemini yani hükümdarın hükmettiği yeri herhangi bir sebeple terk ederek, "mevkiini veya buna mümasil bir vaziyeti tekrar buluncaya kadar" geçirdiği zaman ve vaziyeti kastetmektedir. Bu durum bir tek şahıs için söz konusu olabileceği gibi bütün bir topluluğun da vaziyeti olabilir¹⁷.

Türk Dil Kurumu'nun çıkardığı Türkçe Sözlük'ün 1. maddesinde "Kazak" kelimesi S.S.C.B.'de Güney Sibiry'a da yaşayan, Türk soyundan gelen bir halk ve bu halka mensup olan kimse" olarak tanımlanmış, ikinci maddesinde de Kazak kelimesinin tanımını "Güney Rusya'da yaşayan Slavlaşmış bir topluluk ve bu topluluğa mensup olan kimse" olarak vermiştir¹⁸ ki bu Kazaklar Büyük Sovyet Ansiklopedisinde "Kazâki" yahutta "Kazakî (Kozakî)" şeklinde geçmektedir. İlk dönemlerde toprağa bağlı köylülerden ve fakir şehirlilerden Rusya'nın kenar bölgelerine (Don, Yayık, Zaporojye) kaçan "özgür" insanlara verilen ad. Günümüzde Don, Kuban, Terek bölge nüfusunun bir kısmını oluşturuyor¹⁹. Bir başka ansiklopedide de "kendi memleketinden, soyundan, kabilesinden ayrılarak, maceralı bir hayata başlamaya mecbur olan insanlar" şeklinde geçiyor²⁰.

Levşin*, Rus yazarlarının büyük bir kısmının, Kazakların Tatarlardan geldiklerini ve Tatarlarla birlikte oldukları dönemlerde "Kazak" adının ortaya çıktığını yazdıklarını; Şark tarihçilerinin ise bu düşünceleri yalanladığını, "Kazakların kendi başlarına bağımsız bir toplum" olduklarını ve bazı yazarların, Kazakların varlığını X. yüzyıla kadar takip ettiklerini yazmaktadır. Ayrıca Levşin, Ünlü Babür Mirza*'nın Çağatayca olarak yazdığı yazılarında ise "Kazak" sözcüğüne rastlandığını ve burada "Kazak" kelimesinin "avareler" anlamına geldiğini,

¹⁴ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'*...,s. 253

¹⁵ Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988 s. 33-34; Caferoğlu, "Kazak Türkleri", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 29, s.302.

¹⁶ A. Togan, *Bugünkü Türkili*..., s. 36-37.

¹⁷ Reşit Rahmeti, Arat, *Vekayi Babur'un Hatıratı*, I-II, C. 2, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 616.

¹⁸ *Türkçe Sözlük*, (Türk Dil Kurumu), C. 2, Ankara 1988, s. 824.

¹⁹ B. S. E., T. 19, s.299.

²⁰ K. S. E., T. 6, s.385.

* A. İ. Levşin (1797-1879) Kazak halkının içinde uzun bir süre yaşayan ve Kazak tarihi konusunda değerli çalışmalar yapan ve bu yüzden "Kazak tarihinin Herodotu" olarak adlandırılan, Rus asıllı bir bilim adamıdır.

* Babur'un Hatıratı (R. R. Arat, *Vekayi Babur'un Hatıratı*, C. I-II)'nda Levşin'in belirttiği Kazak kelimesinin anlamı ile ilgili bilgiye rastlanılmamıştır.

dolayısıyla bu sözcükten hareketle “Kazaklık” ifadesinden “avarelik” anlamının çıktığını ve “Kazaklamak” sözcüğünü ise “avare olarak dolaşmak” şeklinde tanımlamıştır.

Levşin’in yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu sözcüklerin anlamlarının halkın yaşam biçimini yansıttığı gözükmektedir. Levşin, Kazak adının ortaya çıkması ile ilgili görüşlerini devam ettirmektedir. Şöyle ki, Rusya’nın Tatar hâkimiyeti altındaki dönemlerde köylü kesiminden “özgür” olan kişilere “Kazak” adı verildiğini, başka bir deyişle köylülerin bu kesimi kendi kafasına göre bir yerden başka bir yere gitme hakkına sahip olduklarını, bu sınıf insanların adlarından Zaporosya ve Don Kazaklarının adlarının ortaya çıktığını açıklamaktadır. Rus hâkimiyetinden kaçıp Dnepyer ve Don nehirleri kıyılarına göç eden kişilerin de kendilerine “Kazak” adı verdiklerini, başka bir deyişle “biz özgür insanlarız” dediklerini; kimi zaman da onlara “eşkıya” denildiğini yazmaktadır. Levşin, bu sözcüklerin Kazak sözcüğüyle aynı olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Kazak sözcüğünün anlamının “yaşam biçimine göre ya da ilkel Kazakların silahlarına göre” bir anlam ifade ettiğini; ancak halkın özel adı olarak “Kazak” sözcüğünün tercüme edilemediği gibi etimolojik tartışmalara da konu olamayacağını, binaenaleyh bu sözcüğün “Kozavski” “Kozı” sözcüklerinden geldiğini söyleyenlerin boşuna çalıştıklarını ifade etmiştir²¹. A. Zeki Velidi Togan ise, “Barak Han’ın oğulları Kerey ve Janibek Sultanların 1466’da Özbek Ebu’l-Hayır Han’dan ayrılıp “Kazak” olduklarını belirtmiştir²². Levşin, Kazak halkının ortaya çıkış tarihinin sağlıklı bir şekilde araştırılmayacağını, çünkü söz konusu halkın vakanüvislerinin ve tarihi kitabelerinin olmadığını belirtir. Ayrıca Levşin, Kazakların bugüne dek muhafaza edilmiş efsaneleri bulunduğunu, ancak bu efsanelerin çok değişik ve büyük bir kısmının da anlamsız olduğunu vurguladıktan sonra, bunlardan bir bütün olarak tarih derlemenin mümkün olamayacağını ifade etmektedir²³. P. İ. Rıçkov (1712–1777) da, bu konuda, Kazakların kökeni ile ilgili güvenilir bilgilerin elde edilemediğinden bahsetmektedir²⁴.

Levşin, Kazak tarihiyle ilgili Avrupalı bilim adamlarının çalışmalarında da bilgi bulunmadığını, dolayısıyla Kazakların Avrupa’da bilinmediğini açıklamıştır. Doğu tarihçilerinin eserlerinde sözü geçen halkın tarihi ile ilgili hiçbir bilgi bulunmadığını, fakat her şeye rağmen bunlar hakkında kesin bir karar vermek istemediğini ifade etmiştir. Ancak bu halkın eski tarihinin ve kahramanlıklarının Pers ve Maverâünnehir tarihçileri tarafından unutulmamış olabileceğini de hatırlatmaktadır²⁵. Kazak Tarih yazıcılığı geç bir dönemde başlamıştır. Bu sebeple onların ortaya çıkışı ile ilgili bilgiler, Özbek tarihçilerinin eserlerinden ve çatışmaları dolayısıyla da münasebet içinde oldukları kavimlerin tarihçilerinin verdikleri bilgilerden öğrenmek mümkündür²⁶.

Kazak halkı, Kazak topraklarında yerleşmiş olan eski aşiret ve toplulukların birleşmeleri sonucunda meydana gelmiştir. Bu toplulukların en önemlileri şunlardır. Üysünler, Kanglılar, Kıpçaklar, Dulatlar, Argınlar vd. 1219–1221 yıllarında Kazak toprakları Moğolların istilasına uğramıştır. Moğol istilası ülkenin üretimini inkıza uğratmış, Kazak Ordalarını yüzlerce yıl geriye götürmüştür. Moğolların Kazak Ordalarını istila ettiği dönemde bir kısım göçebe Moğol aşiretleri Kazak topraklarında kalmışlardır. Türkçe konuşan yerel halk için bu aşiretler azınlık olarak kalmışlardır. Bu durum Kazak nüfusunun bir topluluk olarak meydana gelme sürecini yavaşlatmıştır. Ancak zamanla bu Moğollar yerel halkın dilini, kültürünü kabul ederek Kazaklar arasında erimişlerdir. Bu durum Kazak nüfusunun bir topluluk olarak meydana gelme

²¹ Yukarıdaki paragraflar A. İ. Levşin, *Opisaniye Kirgiz-Kaysakskih ili Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, I-III, T. II, Sankt-Peterburg, 1832, s. 39-41.’den özetlenmiştir.

²² A. Togan, *Bugünkü Türklü...*, s. 37.

²³ A. İ. Levşin, *Opisaniye Kirgiz-Kaysakskih ili Kirgiz-Kazaçih Ord ...*, s. 24.

²⁴ P. İ. Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg, 1896, s. 70.

²⁵ A. İ. Levşin, *Opisaniye Kirgiz-Kaysakskih ili Kirgiz-Kazaçih Ord .....*, s. 31.

²⁶ M. Alpargu, *Yeniçağda Kazak, ...*, s. 5.

sürecini yavaşlatmıştır. XIV. yüzyılın başında Kazakistan'da "Ak Orda" adında yeni bir hanlık kuruldu. "Ak Orda" Cengiz Hanlığı tarafından yönetildi. Hanlık Semireçye ve Doğu Türkistan'ı elinde bulunduruyordu. Yörenin gerçek sahiplerinin Türkçe konuşan "Duğlatlar" olduğu anlaşılmıştır. Ak Orda'nın düşmesinden sonra Kazak topraklarında XV. yüzyılın başlarında Nogay ve Özbek adı altında iki hanlık kurulmuştur. Özbek Hanlığı'nın içine "Duğlatlar" ve "Üysünler" ve bölgedeki birkaç aşiret dışında, Kazak bölgesindeki topluluklar ve aşiretler girmişlerdir. Hanlık bir tek isimle anılmıyordu. Komşu halklar onları Özbek-Kazaklar diye adlandırmışlardır. Hanlık içinde mütemadiyen iktidar mücadelesi olmuştur, bu mücadele özellikle Ebu'l-Hayır döneminde (1428-1468) artmıştır²⁷. Ayrıca Moğol kabilelerinin mütemadiyen Türk boylarına baskınlarını Özbek Hanı Ebu'l-Hayır'ın bir türlü önleyememesi üzerine Özbek topluluğundaki bazı Türkler, töreye göre "halkını koruyamayan hükümdarı hükümdar olarak kabul etmeyerek" Özbek topluluğundan ayrılmışlar ve kuzeye doğru çekilmişlerdir. İşte bu topluluğa "Kazak" adı verilmiştir²⁸. 1466 yılında Özbek topluluğundan ayrılan bu grubun önderliğini Barak Han'ın oğulları Kerey ve Janibek Sultanlar yapmışlardır²⁹. Ancak Kazak tarihçisi Salgaraulı, Kerey ve Janibek Sultan'ın Barak'ın oğulları olduğu görüşüne katılmamaktadır³⁰. Ebu'l-Hayır'dan ayrılıp Mogulistan'a giden bu gruba Mogulistan Hanı İsen Buka Han tarafından özel saygıyla kabul edilerek kendisine ait toprakların batısında bulunan Şu (Çu) Irmağı bölgesi ile Kozıbaşı bölgesi verildi³¹. İlk defa "Kazak ülkesi" adı işte tam bu sırada Kazakların Şu (Çu) ve Talas Irmaklarının kıyısına yerleştikleri sırada kullanıldı³².

Canibek ve Girey Hanlar, yanlarındaki Özbeklerle birlikte Moğolistan'da bir süre barış içinde ve mesut bir şekilde yaşadılar. 1468'de Ebu'l-Hayır Han'ın ölümünden sonra Özbek topluluğundan bir grup (yaklaşık 200.000 kişi) Kerey ve Janibek Han'ın yanına göç ettiler. Böylece "Özbek-Kazak" topluluğu meydana geldi³³. Özbeklerin "Özbek", "Kazak" ve "Mangıt-Nogay" gruplarına ayrılması İdil havzasında değil, Sırderya havzasında yaşadıkları zamanda meydana gelmiştir³⁴. Daha sonra onlar Kazak Hanlığı'nı kurdular ve Kerey Han tahta oturdu³⁵.

Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu ve XVI. Yüzyıla Kadar Hanlığın Siyasi Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Rus kaynak ve arşiv belgelerinde XV. yüzyılın ikinci yarısının ortaları olarak bilinen Kazak Hanlığı'nın kuruluşundan XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süreyi kapsayan Kazak halkının tarihi ile ilgili yeterli bilgi yoktur. Bu konudaki bilgi ve yazılı belgelerin eksikliği yüzünden, Kazak Hanlığı'nın siyasî gelişmesi de yeterince aydınlığa kavuşmamıştır. Yukarıda ismini zikrettiğimiz Levşin (1797-1879) de, bu dönemdeki belge ve kaynakların eksik ve yetersizliğini dile getirmiştir.

Kazak Hanlığı'nın erken dönemiyle ilgili bilgileri, neredeyse sadece Müslüman yazarların eserlerinde bulabilmek mümkündür. Ancak, bu eserlerin büyük bir kısmının veya neredeyse tamamının, Kazaklara komşu bölgelerdeki (bazen Kazaklarla ilgisi bulunan çok uzak

²⁷ B. S. E., T. 19, ss. 327-328; Ayrıca Bkz. M., Mukanov, *Kazak Jerinin Tarihi*, Almatı, 1994, s. 4-5.; K. S. E., T. 6, s. 382, 261.

²⁸ Mehmet, Saray, *Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı"*, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993, s. 17.

²⁹ A. Togan, *Bugünkü Türkili...*, s. 36.; Ayrıca bkz. Emirbekov, Ş., "Kazak Jüzderinin Payda Boluvı Turalı", *Kazak Tarihi*, No. 3, Almatı, 1994, s. 15.

³⁰ Bazı eserlerde Kerey ve Janibek'in Barak'ın çocukları olduğu belirtilir, bu doğru değildir. Kerey, Orıs Han'ın büyük oğlu Bolat'ın oğludur, Janibek ise, Orıs Han'ın diğer bir oğlu olan Kutlug Buka'nın torunu Barak'ın oğludur. Buna göre Kerey, Orıs Han'ın torununun oğlu, Janibek ise, torununun torunudur. Bkz. K., Salgaraulı, *Handar Kestesi (Şıgıs Handarının Jlnamalık Kestesi)*, Almatı, 1992, s. 40.

³¹ Salgaraulı, *Handar Kestesi...*, s. 40.

³² K. S. E., T. 6, s. 384.

³³ M. Alpargu, *Yeniçağda Kazak Türkleri...*, s. 8.

³⁴ A. Togan, *Bugünkü Türkili...*, s. 34.

³⁵ Salgaraulı, *Handar Kestesi...*, s. 40; Mukametkanlı, *Tarihi Zerteuler*, s. 41.

bölgelerdeki) hükümdar ve meşayihle ilgili bilgiler içerdikleri için, Kazak Hanlığı hakkındaki bilgilerin bölük pörçük ve son derece cüz'î olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, öncelikle Orta Asya hadiseleriyle ilgilenen bu bölge müellifleriyle, Horasan ve Mâverâünnehir olaylarıyla ilgilenen Acem müelliflerin, genel olarak Kazak Hanlığı veya hükümdar olan Kazak hanlarının bir yahut birkaçının iktidarı döneminde meydana gelen olaylarla ilgili olarak hiçbir bilgi vermedikleri belirtilerek, Bunun tek istisnasının, Doğu Türkistanlı tarihçi Mirza (Muhammed) Haydar Duglatî'nin (1500–1551) Kazak hanları hakkında bilgiler içeren "Tarih-i Reşidî" adlı eser olduğu ifade edilmiştir. Onun bu eserinin, Orta Çağ İslam tarihçiliğinde Kazak Hanlığı'nın erken dönemiyle ilgili bölük pörçük bilgilere kıyasla, son derece önemli olduğu³⁶ ve bu bilgilerin XV. yüzyılın 50'li yılları ile XVI. yüzyılın 30'lu yılları arasındaki dönemi kapsadığı. Mirza Haydar'ın bu konuda en çok üzerinde durduğu Kazak yöneticilerinin, Burunduk, Kasım ve Tahir Han olduğu belirtilmiştir. Bundan başka eserde Kazak-Mogul ve Kazak-Özbek ilişkileri de geniş şekilde ele alınmaktadır³⁷.

Kazak halkının XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait tarihi konusundaki bir diğer önemli kaynak, Hafız-i Tanış'ın "Şerefname-i Şahî" isimli eseridir. Eserin diğer adı "Abdullahnâme"dir. Hafız-i Tanış'ın aktardığı ana bilgiler, Orta Asya Kazak ve Özbekleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir³⁸.

Kazak Hanlığı'nın tarihi, esasen XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar. Bu hanlığın oluşması, 1458 ve 1462 yıllarında, Urus Han'ın torunları olan sultanların yönetimindeki Özbek ulusunun bir kısmının Mogulistan'a göç etmesi ve 1468'de Ebu'l-Hayır Han'ın vefatından sonra "Göçebe Özbek Devleti'nin dağılmasıyla alâkalıdır. Onun döneminde Özbek ulusu öyle bir parçalanma devri yaşamıştır ki, neticede o tarihten itibaren bozkırın Kazak denilen halkları, ulusun diğer kesiminden ayrılmışlardır³⁹. Kazak hanlarının atası sayılan Urus Han'dan "Özbek hükümdarı" diye bahsedilmektedir. Mogulistan'a gelince, bu politik yapının Kazakistan'ın siyasî haritasında ortaya çıkışı, XIV. yüzyıl ortalarında başlar. Yani, günümüzdeki Güney ve Güneydoğu Kazakistan'ın bütün toprakları o zamanki Mogulistan'ın sınırları içinde yer alıyordu⁴⁰.

Özbek ulusu, bugünkü Kazakistan'ın büyük kısmını içine alıyordu ve ulusun göçebe halkının tamamına Özbek deniliyordu. Bu kelimenin nereden geldiği hâlâ aydınlığa kavuşturulmuş değil. Kimilerine göre, bu göçebeler kendilerine Özbek diyorlardı. Kimileri onu Altın Orda hanı Özbek'e (1312-1342) bağlıyorlar. Bazıları ise tam tersine, XIV. yüzyıldan önce de var olan şahıs adı Özbek'i bir halka tensip ediyorlar⁴¹.

1428 yılında Batı Sibirya'da Tura bölgesinde 17 yaşındaki Ebu'l-Hayır, han ilan edildi. Han seçilişini ve tahtta oturmasını göçebe halkların nüfuzlu çevrelerine borçlu olan Ebu'l-Hayır, onların çıkarlarını kollayan bir siyaset izlemek, civardaki zirai bölgelere askerî seferler düzenlemek, yeni ülkeler fethetmek zorundaydı⁴². Özbek ulusunun kapı bir komşusu Mogulistan'da iç savaş ve kargaşa hâkimdi. Veys Han'ın 1428'de ölümünden sonra Mogul ulusu tamamen dağılmıştır. Genç İsen Buka Han'ın iktidarının zayıf olduğunu hisseden bu emirler, dağıldıkları bölgelerde onun hâkimiyetini reddettiler.⁴³

³⁶ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'* ...,s. 224

³⁷ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'* ...,s. 226; Ayrıca Bkz., Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-Reşidî* (Türkçe Çev. Osman Karatay), Selenge Yay., İstanbul, 2006.

³⁸ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'* ..., s. 228.

³⁹ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'* ...,s. 217-218.

⁴⁰ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'* ...,s. 215-216.

⁴¹ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'* ...,s. 217.

⁴² S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'* ..., s. 218.

⁴³ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis'* ..., s. 219.

40 yıl boyunca iktidarda kalmasına rağmen Ebu'l-Hayır Han'ın iç politik durumu sağlam değildi. Çünkü gözlerini Özbek ulusunun iktidarını ele geçirmeye çevirmiş bulunan Cuçi torunlarıyla uzun ve acımasız bir savaşa girmek zorunda kalmıştı⁴⁴.

Genç ve ikbalperest Ebu'l Hayır, siyasî hayata adımını atarken, düşmanlarının büyük bir kısmını ortadan kaldırıp, Doğu Deşt-i Kıpçak'ı "tek bir göçebe devlet sınırları" içinde birleştireceğini ve kırk yıl bölgenin hükümdarı olacağını aklının ucundan bile geçirmemiştir. Fakat göçebe çevrelerinden ve Özbek ulusu kabilelerinin büyük kesimi tarafından gördüğü destek sayesinde Cuçi oğullarına karşı kazandığı ilk zaferler, onun iktidarını güçlendirerek, bozkırdaki nüfuz alanını genişletmişti; ancak, yine de bozkırda huzur yoktu, İbak Han, Bereke Sultan ve Urus Han'ın torunları olan Janibek Sultan ve Kerey gibiler onun hâkimiyetini kabul etmek istemiyorlardı⁴⁵.

Ebu'l Hayır, 1446'da Sırderya sahil ve Karatav eteklerindeki Sıgnak, Sozak, Akkurgan, Özgend gibi birçok şehri fethederek, Sıgnak'ı başkent* yaptı. Ne var ki, ne Mustafa Han'a* karşı kazanılan zafer, ne de Sırderya civarındaki şehirlerin fethi,⁴⁶ Ebu'l Hayır Han'ın 1457 yılında Kalmuklar karşısında ağır bir yenilgiye uğramasını engelleyemedi. Ebu'l Hayır Han'ın göçebe halkının bir kısmı, bu yenilgiden sonra Urus Han'ın torunları Kerey Sultan ve Janibek Sultanla birlikte ayrılarak, Moğolistan'a göç ettiler ve orada Çu ve Kozıbaşı İrmakları civarına yerleştiler⁴⁷.

Yedisu bölgesinde kurulan Kazak Hanlığı XV. yüzyılın son on yılında ekonomik bakımdan güçlenip sınırlarını genişletmeye başladı. Fakat XV. ve XVI. yüzyıllarda hanlık sınırları iç ve dış politikaya göre bazen genişleyip, bazen daraldığı için kesin olarak belirli değildi⁴⁸. Ancak Levşin'in eserinde yer alan bilgiye göre, 1587 yılında çizilmiş olan bir haritada Kazak toprakları "Tatar Kazakları Toprakları" olarak gösterilmektedir⁴⁹.

Yukarıda da belirtildiği gibi 1465 yılında 200.000 kişilik bir Kazak topluluğu çok geçmeden diğer Türk boyları ile Moğol uruklarından Nayman, Jalayır (Celayır) ve Duglatların da katılmasıyla bir milyonluk Kazak birliği meydana gelmiştir⁵⁰.

Kazakların kendi tarihlerinin başlaması Türk-Moğol uruğ ve kabilelerinden ayrıldıktan sonra olmuştur⁵¹. "Güneyde yerleşik Özbekler ve Tacikler, kuzeyde Moskova Çarlığı, doğuda Moğolistan ve Sincan sınır komşularıydı"⁵².

Kazakların yaşadıkları toprakların hâkimi durumundaki İsen Buga Han'ın bir süre sonra ölmesi ve Mogulistan'da çıkan karışıklıklar Kazakları büyük ölçüde etkiledi. Özbeklerdeki karışık ortamdan istifa ederek eski yurtlarına dönmek ve Özbek tahtını ele geçirerek Kerey ve Janibek hanedanını oluşturmak Kazakların temel hedefi idi. Bu maksatla Deşt-i Kıpçak⁵³'a

⁴⁴ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' ...*, s. 220.

⁴⁵ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' ...*, s. 222.

* Daha önce Tura veya Çimgi-Tura ve Ordu-Bazar başkent olarak kullanılmaktaydı.

* Mustafa Han, bir dönem Ebu'l Hayır'ın en yakın dost ve müttefiklerindendi. 1446 yılında, İşim ile, Atbasar nehirleri arasındaki topraklarda hükümler oldu. Ebu'l Hayır'a karşı isyan bayrağını açtı ve mağlup oldu. Buna rağmen XV. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar Harezmi'de hâkimiyeti elinde bulundurdu.

⁴⁶ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' ...*, s. 222.

⁴⁷ S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' ...*, s. 223.

⁴⁸ K. S. E., T. 6, s. 384.

⁴⁹ A. İ., Levşin, *Opisaniye Kirgiz-Kaysakskih ili Kirgiz-Kazaçih Ord ...*, s. 46.

⁵⁰ Reşit Rahmeti, Arat, "Kazakistan", s. 499; B. S. E., T. 19, s. 318; S. A., Aspendiyaroviç, *Kazahstan Tarihinin Oçerkeri*, Almatı, 1994, s. 31.

⁵¹ S. D., Asfendiyarov, *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen)*, Kazak Üniversitesi, Alma-Ata, 1993, s.32.

⁵² S. D., Asfendiyarov, *İstoriya Kazahstana ...*, s. 93.

⁵³ Deşt-i Kıpçak tabiri Kıpçakların oturdukları ve yayıldıkları sahayı ifade eder. XI. yüzyılın ortalarından XIII. yüzyılın ilk yarısına kadar olan devrede Kıpçak Hanlığının hayat sürdüğü bölgedir. Deşt-i Kıpçak, doğuda İrtiş

yönelmişler ve faaliyetlerini tamamlamaya çalışmışlardır. Bu sırada meydana gelen gelişmelerle, Özbekler topraklarında tutunamayarak göç etmek zorunda kalmışlardır. Bir süre sonra da Ebu'l-Hayır Han'ın eskiden hâkim olduğu topraklar onun torunu olan Muhammed Şibanî Han'ın eline geçmiş, böylece Kerey ve Janibek'in, Özbek toprakları ve Özbek Devleti ile ilgili planları suya düşmüş oldu⁵⁴.

Kazak sultanlarının XVI. yüzyıl başlarında takip ettikleri dış politikanın ana çizgisi, Sırderya civarındaki şehirlerin ele geçirilmesi için verilen mücadeleden ibaretti ve bu mücadele, onların batı ve güneydoğu sınırlarındaki komşularla ilişkilerini belirliyordu. Kazak Hanlığı'nın üst düzey yöneticileri, Orta Asya'nın komşu bölgelerindeki siyasî olayların içine gittikçe daha fazla çekildiklerinden, Mâverâünnehir'in Şibanlı hanlarıyla savaşmayı sürdürdüler. Muhammed Şeybanî ve halefleri, Timurluların fethettikleri toprakları kuzeyli akrabalarına karşı korumak zorundaydılar. Çünkü Şeybani Han göçebe Özbekleriyle bir süre önce nasıl Timurlular için büyük tehlike oluşturmuşsa, kendi han ve sultanlarının yönetiminde bozkırda göçebe halde yaşayan akrabaları da Orta Asya Şeybanî Devleti için o denli büyük tehlike teşkil ediyorlardı. Daha önceleri Cuçi'nin torunları arasındaki çatışmalar, Özbek ulusu bünyesindeki iç savaşlardı⁵⁵. Sonrasında ise savaş, her biri belli bir bölgede yaşayan ve bağımsız devletlere sahip olan iki akraba grup arasında cereyan etmişti. Böylece XVI. yüzyıl başlarından itibaren Urus Han ve Ebu'l-Hayır Han'ın torunları arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem açılmış ve bozkırda hâkimiyeti ele geçirme mücadelesine, onu daha acımasız ve uzlaşma kabul etmez hale getiren siyasî ve iktisadî sebepler de eklenmişti.

SONUÇ

“Kazak” kelimesi, Türkçe bir kelime olup sözlük karşılığı evsiz, yurtsuz anlamlarına gelmektedir. Ancak tarih literatüründe çok daha farklı anlamları olmakla birlikte üzerinde uzlaşılan ortak bir anlamı bulunmamaktadır. Bakıldığı zaman, anlamı farklılığı dönemlere ya da coğrafyaya göre değişmektedir. “Kazak” kelimesinin siyasî ve etnik bir anlamı bulunmamakla birlikte genel olarak kendi halkından veya kabilesinden yahut beyinden koparak maceraperest bir hayat yaşamak zorunda kalan başıboş kişi demektir.

Kazak halkının ortaya çıkışı meselesinde ise, halkın tarih sahnesine çıkışı için kesin bir tarih vermenin mümkün olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi Kazak halkını anlatan vakanüvislerin ve kitabelerin bulunmamasıdır. Bu sebeple Kazak halkının kökenine dair ortaya atılan bilgilerin güvenilirliğine dair şüpheler bulunmaktadır. Durum böyle olunca Kazak halkına dair bilgiler daha çok, temas halinde buldukları kavimlerden edinilmektedir. Kazak halkının tarihine dair bilgilere genel itibarıyla XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yeterli veriler bulunmamaktadır.

Kazak Hanlığı'nın erken dönemiyle ilgili bilgileri neredeyse sadece Müslüman yazarların eserlerinde görebilmekteyiz. Onların siyasî faaliyetlerine ait bilgileri içeren kaynaklar çalışmamızda ayrı ayrı ele alınmaya çalışılmıştır. Kaynaklarda Kazak Hanlığı'nın atası sayılan

---

Irmağından başlamakta, Batı Sibiryâ'yı Hazar Denizinin ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları da içine aldıktan sonra Deşt-i Kıpçak'ın batıdaki sınırı Karpat dağlarına dayanmaktadır. Deşt-i Kıpçak ayrıca, güneyde Kırım'ı içerisine alarak, kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek Irmakları sınır olmak üzere Hazar Denizi'ne, Aral Gölü'ne ve oradan da Sırderya boylarına kadar uzanmaktadır. Kazak Bozkırı ifadesi ise, tabii bir sınır olmayıp, Deşt-i Kıpçak'ın içindeki siyasî bir sınır olarak Kazakların buldukları sahayı göstermektedir. Bkz. M. Alpargu, *Yenicağda Kazak*,..., s. 12.

⁵⁴ M. Alpargu, *Yenicağda Kazak*..., s. 9-10; K. S. E., T. 6, s. 387.

⁵⁵ S. Klyaştorniy, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis* ' ...,s. 261.

Urus Han'dan Özbek hükümdarı diye bahsedilmektedir. Özbek ulusu, günümüzde Kazakistan'ın büyük kısmını içine alıyordu ve ulusun göçebe halkının tamamına Özbek deniliyordu. Yine “Özbek” kelimesinin kökeninin ve anlamının ne olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak çalışmamızda var olan ihtimalleri tespit etmeye çalıştık.

Siyasî faaliyet olarak gözümüze çarpan gelişme ise 40 yıl boyunca iktidara hâkim olan Ebu'l-Hayır, Özbek ulusunun iktidarını ele geçirmek için uğraşan Çuçi torunlarıyla uzun ve amansız bir savaş sürecinde olduklarını görmekteyiz. 1465 yılında ise 200 bin kişilik Kazak topluluğu çok geçmeden diğer Türk boyları ile Moğol uruklarından Nayman, Calayır ve Dulatların da katılımıyla bir milyonluk Kazak birliği meydana geldi. Kazakların kendi tarihlerinin başlaması Türk, Moğol uruğ ve kabilelerinden ayrılmasından sonra olmuştur.

Sonuç olarak XVI. yüzyıl başlarından itibaren Urus Han ve Ebu'l-Hayır Han torunları arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem açılmış ve bozkırda hâkimiyeti ele geçirme mücadelesinde onu daha acımasız ve uzlaşma kabul etmez hale getiren siyasi ve iktisadi sebepler de eklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Alpargu, Mehmet, *Yeniçağda Kazak Türkleri*, 72 Ofset Tesisleri, Ankara 1996.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Vekayi Babur'un Hatıratı*, I-II, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Asfendiyarov, S. D., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen)*, Kazak Üniversitesi, Alma-Ata 1993.
- Aspendiyaroviç, *Kazahstan Tarihinin Oçerkteri*, Almatı 1994.
- B. S. E., T. 19, s. 318; S. A.,
- Bol'shoya Sovetskaya Entsiklopediya*, T. 19, Moskova 1953.
- Caferoğlu, Ahmet, "Kazak Türkleri", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 29, Ankara, 1965.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- Duğlat, Mirza Haydar, *Tarih-Reşidî* (Türkçe Çev. Osman Karatay), Selenge Yay., İstanbul 2006.
- Emirbekov, Ş., "Kazak Jüzderinin Payda Boluvı Turalı", *Kazak Tarihi*, No3, Almatı 1994.
- Kazak Sovyet Entsiklopediyası T. 6, s. 261,382, 384.
- Kazahsko-Russkiye Otnoşeniya vı XVI.-XVIII. vekah (Sbornik Dokumentov i Materialov) Tom I*, Alma-Ata, 1961.
- S. Klyaştorıny, G - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis' Tryoh Tısyacıyeliy*, Alma-Ata 1992.
- Kurbangali, Halid, *Tarih-i Hamsa (Bes Tarih) Tarih-i Hamsa-i Şarki (Şıgıstın Bes Elinin Tarihi)*, Kazakistan-Almatı 1992.
- Levşin, A. İ., , *Opisaniye Kirgiz-Kaysakskih ili Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, I-III, T. II, Sankt-Peterburg, 1832, s. 39-41.
- Mukametkanulı, *Tarihi Zertteuler*.
- Mukanov, M., *Kazak Jerinin Tarihi*, Almatı 1994.
- Rıçkov, P. İ., *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg 1896.
- Salgaraulı, K., *Handar Kestesi (Şıgıs Handarının Jılnamalık Kestesi)*, Almatı 1992.
- Saray, Mehmet, *Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı"*, Nesil Matbaacılık, İstanbul 1993.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türki Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Türkçe Sözlük*, (Türk Dil Kurumu), C. 2, Ankara 1988.